

פרופ' יונתן גרוסמן

19 חובת מליחה במנחה ובשאר קורבנות

בשיעור שעבר התחלנו לעסוק בנספחים המופיעים בשלהי פרק ב'. כבר אמרנו שמדובר בנספחים הקשורים בטבורם לקורבן המנחה, גם אם יש להם רלוונטיות לקורבנות אחרים. אחת מהתלבטויות היסוד שמלוות את הדין שבו נעסוק בשיעורנו הנוכחי, היא אם הוא נוגע רק לקורבן מנחה או שמא לכל הקורבנות כולם.

"וְכָל קָרְבַּן מִנְחָתְךָ בְּמִלַּח תִּמְלַח וְלֹא תִשְׁבֵּית מִלַּח בְּרִית אֶל־לֵהִיךָ מֵעַל מִנְחָתְךָ עַל כָּל קָרְבָנְךָ תִּקְרִיב מִלַּח" (ויקרא ב', יג).

בניגוד לאיסורי שאור ודבש, שבהם דובר על מניעה מהוספת דבר מה למנחות, כאן המקרא עוסק בחובת הוספת המלח לכל קורבן מנחה. כפי שהזכרנו בשיעור הקודם, דעת זקנים מבעלי התוספות הבינו שכל איסור החמץ והדבש קשור בחובת הוספת המלח – כדי שלא לפגוע במלח המוסף לקורבן, אוסרת התורה לשלב חומרים אחרים שיפגעו בו או בטעמו. לפי הצעה זו, הנספחים כולם סובבים סביב הדין המרכזי – חובת הוספת מלח למנחה. מתוך לשון הכתוב נראה שהצו פונה אל האדם המקריב (ולא אל הכוהנים) שהרי לשון היחיד מוסבת בפרק זה אל מביא המנחה.

ההוראה "וְכָל קָרְבַּן מִנְחָתְךָ בְּמִלַּח תִּמְלַח", עוסקת אפוא בדרך הכנת המנחה על ידי המקריב. נראה שחובה זו מובאת רק כאן ולא בתיאור שכבר הובא קודם לכן משום שחובת הוספת המלח נסבה הן על מנחת הסולת והן על המנחות המעובדות, וכיון שכך, רק לאחר שסיים הכתוב לפרט את אופן הקרבת שני הסוגים, הוא חוזר ומוסיף שיש להוסיף לשני סוגי המנחות גם מלח.

כפי שרמזתי בפתח דבריי, על פי הקריאה המקובלת יש להוסיף את המלח לא רק למנחה אלא לכל הקורבנות, ויש לקרוא את הפסוק כמצווה את הוספת המלח בשני שלבים. תחילה הציווי מתייחס למנחה בלבד ("וְכָל קָרְבַּן מִנְחָתְךָ"), אך אגב הציווי על המנחה החוק מורחב לכל הקורבנות כולם ("עַל כָּל קָרְבָנְךָ תִּקְרִיב מִלַּח"), וכפירוש רש"י על פסוק זה: "על כל קרבןך – על עולת בהמה

ועוף ואימורי כל הקדשים כולך". גם מיחזקאל מ"ג, כד עולה שיש להוסיף מלח לקורבנות עולה.

אולם יש מקום להתלבט האם קריאה זו הכרחית. ייתכן שמפשטי המקראות עולה שדין תוספת המלח הוא ייחודי לקורבן המנחה דווקא, ומה שנאמר "על כל קָרְבָנְךָ תִּקְרִיב מִלַּח" הוא מעין חזרה בתקבולת על מה שנאמר בצלע הקודמת – "מֵעַל מִנְחָתְךָ" והכתוב מבקש להדגיש שיש להוסיף מלח לכל סוגי המנחות; כביכול כתוב: לכל קורבן מנחתך תוסיף מלח.¹ לפי קריאה זו יש להבין מדוע דווקא במנחה יש להוסיף מלח.

מעניין שגם לפי חז"ל, גם לאחר הרחבת דין המליחה לכל הקורבנות, נותר להלכה פער מסוים בין דרישת הוספת המלח במנחה ובין שאר הקורבנות:

"הקריב בלא מלח כלל לוקה שנאמר 'ולא תשבית מלח ברית א-להיך' ואף על פי שלוקה הקרבן כשר והורצה, חוץ מן המנחה שהמלח מעכב בקמיצה שנאמר 'ולא תשבית מלח ברית א-להיך מעל מנחתך'"

(רמב"ם, הלכות איסורי המזבח פ"ה הל' יב).

כלומר, גם אם יש להוסיף מלח בכל הקורבנות, הוא מעכב בדיעבד רק בקורבן המנחה, ומכאן שבאמת עיקר הדין נאמר במנחה דווקא. באמת, גם לפי קריאת חז"ל שדין המלח מורחב לכל הקורבנות כולם, עובדת אזכור חובה זו בהקשרי קורבן מנחה מעלה את הסבירות שמהות הוספת המלח רלוונטית במיוחד במנחה וממנה היא מורחבת לכל שאר הקורבנות.

בדיונו בדין הוספת המלח מעלה רמב"ן שלוש אפשרויות:

"ובטעם המלח אמר גם כן (הרמב"ם הנזכר לעיל), בעבור שהם ימאסו אותו ולא יקריבוהו כלל. ויתכן מפני שאינו דרך כבוד להיות לחם השם תפל מבלי מלח, כטעם הקריבהו נא לפחתך (מלאכי א, ח), ולפיכך מעטו העצים והדם שאין טעונים מלח (מנחות כ, א). או שיש בכל אלה סוד נעלם ממנו" (רמב"ן ויקרא ב', יא).

ההצעה הראשונה של הרמב"ן – בשם הרמב"ם – ממשיכה את התפיסה העקרונית שכבר הזכרנו בדיונו בנספחים האחרים הנזכרים כאן, בדבר הפולמוס נגד עבודה זרה. לדעת הרמב"ם גם הוספת המלח היא פולמוס נגד אופן הקרבת הקורבנות אצל עובדי אלילים שנזהרו מפני הוספת המלח. בכך, נבדלים ישראל בהקרבת קורבנותיהם מהעמים הפגאניים ומתפיסתם.²

2 יש להעיר שכיום אנו יודעים על שימוש פולחני במלח בתרבויות שונות במזרח הקדום, כפי שהראה לאתאם, מלח, עמ' 29-42. אדמיאל

1 כך הציע למשל: J. E. Hartley, Leviticus, WBC, Texas 1992, p. 32.

בהצעה השנייה של רמב"ן אדון להלן כי היא העדיפה בעיני ואותה אני מבקש לפתח.

ההצעה השלישית של רמב"ן, שנאמרת בסוד וברמז היא שיש בדין תוספת המלח 'סוד נעלם' (בפסוקים הבאים רומז רמב"ן לביאור סוד זה). דרך זו רומזת לפענוח משמעות המלח באופן סימבולי.³ כדי להבין את הסמל שנלווה אל המלח ראוי לפתוח בדיון בצירוף המפתיע ביחס אליו: "ולא תשפית מלח בְּרִית אֶל־לִהְיֶה מֵעַל מִנְחָתְךָ". שני דברים מושכים את תשומת הלב בצירוף זה. ראשית, מעניינת הבחירה בפועל 'להשבית'. מתוך פועל זה נראה שיש עניין שיהיה מלח בתמידות על המזבח, ואסור להשבית אותו משם. כלומר, התורה לא מסתפקת בחיווי חיובי הדורש להוסיף מלח, אלא מנסחת חיווי שלילי, המזהיר מלפנות את המלח ולהשבית אותו. הדבר כנראה קשור בתוכן הסמלי שנלווה אל המלח, כפי שאפרט מיד, אך השימוש בפועל זה מעניין גם משום שהוא נזכר מיד לאחר איסור החמץ, והרי זהו הפועל שבו התורה מצווה על איסור חמץ גם בפסח: "אֶךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר מִבְּתֵיכֶם" (שמות י"ב, טו). מאחר שהפועל לא מופיע עוד בתורה בצורה זו, ומאחר שבשני המקומות הוא נזכר לצד "שאור" – יש מקום לתהות אם הוא יוצר זיקה מודעת ומוכוונת בין שני איסורי החמץ וקושר אליהם את חובת המלח. אם אומנם כך, יש בכך כדי לחזק את עמדת דעת זקנים מבעלי התוספות, שאיסור החמץ משרת את מצוות הוספת מלח. בשילוב הפועל 'תשבית' במלח נרמז הקורא לאיסור החמץ הסמוך ויוצר ביניהם קשר.

לצד זאת, מפתיע הרבה יותר שילוב המונח 'ברית' בהקשר הוספת המלח. זהו שילוב יוצא דופן, במיוחד כשנזכרים מהן הבריות האחרות בתורה, כמו ברית הקשת, ברית בין הבתרים, ברית המילה, ברית סיני וערבות מואב והשבת. האומנם שקול דין תוספת המלח כנגד מאורעות אלו?

על כך כתב רמב"ן:

"אני סובר בו ענין, שהמלח מים, ובכח השמש הבא בהם יעשה מלח. והמים בתולדותם ירוו הארץ ויולידו ויצמיחו, ואחרי היותם מלח יכריתו כל מקום וישרפו, 'לא תזרע ולא תצמיח'. והנה הברית כלולה מכל המדות, והמים והאש באים בה... כמלח שיתן טעם בכל המאכלים ותקיים ותכרית במליחותה, והנה המלח כברית" (רמב"ן ויקרא ב', יג).

לדעת רמב"ן, המלח מייצג מיזוג של מים ושמש-אש, ומיזוג זה בא לידי ביטוי בתכונתו שמעט ממנו נותן טעם בכל המאכלים, אך מלח רב יכול להרוס את המאכל. לאור תכונה זו נבחר המלח לייצג התחייבות בין שניים – "והנה המלח כברית".

הוכחה טובה לכיוון קריאה זה היא שהצירוף 'מלח ברית' נזכר גם במקראות אחרים ובהם הוא מתפקד כמטפורה לשונית-סמלית ללא קשר למלח ממשי. בשני פסוקים נוספים נזכר 'מלח ברית':

א. ברית כהונה שניתנה לאהרן: "כָּל תְּרוֹמַת הַקֹּדֶשִׁים אֲשֶׁר יָרִימוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַה' נְתַתִּי לָךְ וּלְבָנֶיךָ וּלְבָנֶיךָ אֶתְּךָ לְחֶק עוֹלָם בְּרִית מְלַח עוֹלָם הוּא לְפָנַי ה' לָךְ וּלְזַרְעֶךָ אֶתְּךָ" (במדבר י"ח, ט).

ב. ברית מלכות שניתנה לדוד: "הֲלֹא לָכֶם לָדַעַת פִּי ה' אֶל־לֵהִי יִשְׂרָאֵל נָתַן מִמְלָכָה לְדָוִד עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם לוֹ וּלְבָנָיו בְּרִית מְלַח" (דה"ב י"ג, ה).

רמב"ן עצמו הזכיר פסוקים אלו והוא ראה בהם הרחבה של דין המלח שבפרשתנו. כלומר, מאחר שנתחדש דין הוספת מלח בקורבנות, ובעולם זה הוספת המלח נתפסת כביטוי של ברית, לפיכך הפך המלח לסימן של ברית. אולם, בדרכו של רמב"ן ניתן לנסח זאת גם אחרת: יותר מסמל הברית שנלווה אל המלח, יש לראות בו את הנצחיות, הקביעות והיציבות אשר מיוצגים דרכו. הצמדתו למונח 'ברית' יוצרת את המשפט השלם – ברית קבועה ונצחית. ביחס לכהונה ולמלכות נזכר המלח לצד הבלטת ההתחייבות הנצחית, המתמדת, ולצד לשון 'לעולם': "לְחֶק עוֹלָם בְּרִית מְלַח עוֹלָם הוּא"; "נָתַן מִמְלָכָה לְדָוִד עַל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם / לוֹ וּלְבָנָיו בְּרִית מְלַח". מאחר שהמלח אינו מתקלקל – בשונה משאר המוצרים שמצויים במטבח – הוא הפך להיות סמל לדבר קבוע שמתקיים.

לפי גישה זו ניתן לחזור אל דרישת הוספת המלח במנחה ולראותה כביטוי ממשי של הדימוי הלשוני הרווח – ברית עולם; בעולם הקורבנות מקבל הביטוי הלשוני-המופשט ממשות ריאלית. לא רק 'ברית מלח' כפי שנזכר במדבר ובדברי הימים, אלא 'לא תשבית מלח ברית א-להיך'. על המזבח, המלח אינו רק סמל ציורי אלא הוא מובא עם הקורבן ועולה על המזבח ובכך מבטא באופן ממשי את נצחיות הברית בין המקריב לה'. לפיכך מתאים גם הניסוח "לא תשבית", המורה על קיום מתמיד.

3 על פענוחים סימבוליים אחרים שנלוו למלח (פילון, הנצי"ב, שפת אמת, ועוד) ראו אצל קוסמן הנזכר בהערה הקודמת.

קוסמן הציג שהרמב"ם נסמך בדבריו על מה שראה אצל פלוטראכוס – הפילוסוף וההיסטוריון היווני בן המאה השנייה לספירה ("לטעמי צירופו של המלח לעבודת המקדש פרקטיקה, סימבוליקה, מיתוס, מאגיה ואנתרופולוגיה", דרך אגדה יב [תשע"ג], עמ' 37-38).

ייתכן שרק במנחה יש להוסיף מלח. דומני שמכל הביאורים שניתנו לחובת הוספת המלח, הביאור השני של רמב"ן הוא המתאים ביותר לביאור הקשר של הציווי בקורבן המנחה דווקא.

ההצעה השנייה ברמב"ן (שעליה דילגנו קודם), היא שתוספת המלח מכבדת את הקורבן והופכת אותו ראוי לאכילה. כלומר, יש להגיש את המנחה למזבח כקורבן הראוי לאכילה, ומאחר שאדם אוכל את מזונו רק לאחר טיבולו במלח,⁵ כך הוא צריך גם להביאו לא-לוהיו (בדומה פירשו ראב"ע במקום ורמב"ם).⁶ בסופו של דבר, המלח נטוע בשדה הסמנטי של מאכלים, ויש יתרון לבאר את עניינו מתוך עולמו שלו. לא כמו הלבונה שנוספה אל המנחה ואיננה נאכלת, המלח מצוי במטבח והרי הוא נוסף כמעט לכל מאכל, כך שיתרונו הגדול של ביאור זה הוא בבנאליות שלו. ביאור זה מנצל את האסוציאציה המובנת מאליה שנלוות אל המלח.

היה מקום להתלבט אם לאור גישה זו יש מקום לחייב בתוספת מלח דווקא את המנחות המעובדות – המובאות אל המזבח מוכנות לאכילה ואילו במנחת הסולת שממילא אינה מוכנה למאכל, אפשר לוותר על המלח. תיאורטית, ניתן היה לתמוך קריאה זו בלשון היחיד (לנוכח) החוזרת לפתע. איסור החמץ הובא בגוף רבים: "כָּל הַמִּנְחָה אֲשֶׁר תִּקְרִיבוּ לַיהוָה... כִּי כָל שֶׂאֵר וְכָל דְּבַשׁ לֹא תִקְטְרוּ מִמֶּנּוּ... קִרְבַּן רֵאשִׁית תִּקְרִיבוּ אֹתָם לַיהוָה". החזרה לגוף נוכח בחובת המליחה – "וְכָל קִרְבַּן מִנְחָתְךָ בְּמֶלַח תִּמְלַח וְלֹא תִשְׁבֵּית מֶלַח בְּרִית אֶל-לֶהֱיִיךָ מֵעַל מִנְחָתְךָ עַל כָּל קִרְבְּנֶיךָ תִּקְרִיב מֶלַח" – מחזירה את הקורא למנחות המעובדות שהוזכרו לפני כן, שבהן נעשה שימוש בלשון זו. כך העיר רמב"ן במקום: "ואמר הכתוב בשאור ודבש לשון רבים, כי עם אהרן ובניו ידבר, וחזר ואמר 'וכל קרבן מנחתך במלח תמלח' – כי יחזור אל מביא המנחה שאמר בו בתחלת הפרשה 'ואם מנחת מרחשת קרבנך'" (פירושו לב', יא). הכתוב חוזר אפוא למנחות המעובדות דווקא ולא למנחת הסולת שנאמרה בגוף שלישי. אולם למרות ההיגיון שבהצעה זו, מסקנתה קשה בעיני. נראה שהתורה הדגישה שדין המלח מורחב לכל המנחות: "וְכָל קִרְבַּן מִנְחָתְךָ בְּמֶלַח תִּמְלַח... עַל כָּל קִרְבְּנֶיךָ תִּקְרִיב מֶלַח".

אומנם ביאור זה צריך לבאר את שילוב הצירוף 'מלח ברית א-להיך'.⁷ אם מדובר רק בשיפור הטעם, מדוע דבר

אם המלח הוא סמל לברית ואין מטרתו רק הוספת טעם טוב אפשר גם להבין מדוע חז"ל הרחיבו דין זה לביזימי הלבונה שעם לחם הפנים (מנחות דף כ' ע"א). מאחר שהם מוקטרים על גבי המזבח והם נתפסים כמזכירי הלחם שאינו יכול לעלות על המזבח, יש להוסיף עליהם את המלח כדי לייצג את הברית, גם אם לא שייך בלבונה שיפור טעם – שהרי עיקר עניינה הוא הריח הטוב ולא הטעם. דין חז"ל נוסף מתבהר לאור הסבר זה: למרות מה שכתבתי לעיל, שמפשטי המקראות ניכר שהמקריב הוא שמוסיף את המלח למנחתו, חז"ל למדו שהמלח המוסף לקורבנות בא במימון הציבור. הספרא מתלבט בדבר ומעלה את ההשערה שכשם שהמנחה עצמה באה מנדבת היחיד, כך יהיה עליו להביא גם את המלח מכספו. אך כאמור, בסופו של דבר ההכרעה היא "משל ציבור" (ספרא, דבורא דנדבה, ויקרא, פר' י"ד, ו'). לו המלח נוסף לקורבן כדי לשפר את הטעם, היה מתאים שהבעלים יביאו גם את המלח; הם האופים או המטגנים, והם גם שיוסיפו את המלח המשפר את טעם הקורבן. אולם אם המלח נושא על גביו משמעות סמלית של ברית עם ה', ברית של השראת שכינה ושל התמדת כבוד ה' במשכן, מתאים שהמלח יבוא משל הציבור ויבטא בכך את העובדה שהשראת השכינה קשורה בציבוריות הישראלית, במחנה ישראל.

אולם, כאמור, בפשטי מקראות יש מקום להתלבט האומנם יש להוסיף מלח בכל הקורבנות או דווקא במנחה, וגם לשיטת חז"ל שהדין מורחב לכל הקורבנות כולם, יש מקום להבין מדוע הוא נזכר דווקא אגב המנחה? אם הוא מסמל את ברית ה' וישראל, מדוע דבר זה רלוונטי דווקא במנחה, ורק ממנה הוא יורחב לשאר הקורבנות? אני משער שרוב הקוראים היו מצביעים על זבח השלמים כמועמד מתאים יותר לדיון בהוספת מלח כביטוי של ברית.

ברוך לוי הציע שיש להדגיש את הוספת המלח דווקא במקום שבו הדבר אינו מובן מאליו. לדעתו, בקורבנות החי ברור היה שיש להוסיף מלח (כחלק מהוצאת הדם, בדומה לדיני כשרות), וניתן היה לחשוב שבמנחה לא יהיה צורך כזה. לפיכך מלמדת התורה דווקא כאן שיש צורך להוסיף מלח – גם במנחה.⁴

הקריאה הפשוטה יותר תעדיף את הדרך ההפוכה: לא שבמנחה הוספת המלח היא החידוש הגדול יותר, אלא שדווקא במנחה מתאים דין הוספת המלח, וכאמור,

מלח. בעקבות זאת בשפות אירופאיות המילה לשכר היא: salary ששומרת על רכיב המלח (salt).

6 רמב"ם בספר המצוות, לא תעשה צ"ט.

7 אהרליך טען שמתוך כך שנכתב 'מלח ברית א-להיך' ולא 'ברית ה', יש ללמוד שמדובר בדימוי לשוני-טבעי, ושהברית מתארת את יחס ה' אל המלח עצמו, שיש בו דבר מה אבסורדי: "שהוא עצמו טעמו רע, והוא

4 לוי, פירושו לויקרא בסדרת JPS, עמ' 13.

5 הוספת המלח למאכל כה משמעותית עד שמקור המילה 'סלט' היא 'מלח' (salted), ואנו יודעים היום שבעולם הקדום מלחו ירקות דרך קבע. עדות לחשיבות המלח בעולם הקדום ניתן למצוא בנתון המפתיע שחיילי רומא היו מקבלים לעתים את שכרם בצורת שקי

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן
עורך: בנימין פרנקל, תשע"ח
בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

זה הופך לברית? דומני שאכן נעשה כאן ניצול של לשון נופל על לשון ושל משחק מילים עם משמעים נלווים, אך לא לצורך השעשוע אלא כדי לעצב תודעה של אינטימיות הנשענת על עולם של ברית.

אבאר דבריי: חובת הוספת המלח קשורה לשיפור טעם הקורבן – כהצעתו השנייה של רמב"ן. אולם מאחר שבאסוציאציות הלשוניות המלח מסמל דבר מה יציב וקבוע, ומאחר שבמטאפורות הלשוניות הוא סמל של ברית נצחית, ניצלה התורה את חובת הוספת המלח ויצקה לתוך הפסוקים גם אווירה זו של ברית נצחית. כאמור, אין מדובר במשחק לשם האסתטיקה גרידא. דווקא בשיפור טעם הקורבן יכול המקריב לבטא את תחושתו הקרובה לבוראו. הוספת המלח לקורבן כמוה כתיבול אישי של מי שמכין מזון לזולתו. עצם הכנת המזון כבר יש בה טובה עם הזולת ורצון בטובתו, אך בהשקעת משאבים ומאמץ בתיבול המאכל, מראה מכין המזון שהוא חפץ בטובתו של הנמען, חפץ בעונג שלו. ידידות זו פורצת לשפת החוק באשר אלו הקונוטציות הלשוניות שנלוות אל המלח. עיקר עניינו בשיפור הטעם, אך אכן אין מתאים ממנו לסצנה זו, כדי להורות על הברית שמשתקפת דרך עולם הקורבנות בין מביא הקורבן לא-לוהיו.

בכל מקרה, הכיוון השני ברמב"ן שם דגש על הטעם הטוב, ובכך מבליט את הקשר המיוחד שיש לקורבן המנחה דווקא עם מושג המזון. כפי שהערתי בתחילת הדיון בקורבן מנחה – שלא כמו קורבנות החי, קורבן מנחה מייצג במיוחד את מזונו של האדם, את פרנסתו שקיבל מא-לוהיו, ושאותה הוא מוסר כעת כקורבן. משום כך, המנחה מייצגת אוכל, מזון, צורכי חיים. תוספת המלח – אשר לפי פרשנות זו ברמב"ן טעמה הוא לשפר את טעם המנחה – מצטרפת לאופי קורבני זה ומבליטה את היותו 'מאכל', שהרי "הַיֵּאֲכַל תִּפְּל מִבְּלֵי מִלַּח?" (איוב ו', ו).

איני נמנע מלהוסיף שבסופו של דבר אין זה מקרה שלקורבן המנחה יש להוסיף רכיבים שונים (שמן, לבונה ומלח) ואילו קורבנות החי באים חסרי כל תוספת (אלא אם נאמץ את פרשנות חז"ל שחובת המלח מוסבת על כל הקורבנות). כל עוד הקורבן אומר דבר מה על החיים עצמם הוא בא בפשטות – נקי כפי שהוא ומייצג את הממשותף עצמה. אולם הקורבן המייצג את צורכי החיים ואת רווחתו של האדם, בא בליווי תוספות שונות, שהרי צרכים מגוונים לו לאדם.